

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՅԻ

Եկեղեցիի աստուածաբանական ըմբռնումին հետ չի կրնար հաշտուիլ ընաւ զաղափարը զոր կ'արտայայտէ այս մակդիրը: Եկեղեցին, իբրեւ հաւատքի զգացման և նոյն իսկ սկզբունքներու վրայ կանգնուած հաստատութիւն մը, արդարեւ օտար կը մնայ և պէտք է մնայ այն բոլոր իմացումներէն՝ որոնք որ և է կողմով կամ կերպով քաղաքական մտածում մը կը շօշափեն: Այսու աւանանքի, կրօնական ստորոգելիի մը չափ սիրելի եղած է մեզի համար այն կոչումը, զոր տեսակ մը ցեղային բնազդով կարծես ա'լ վարժուած ենք ընծայել քսան դարերու քրիստոնէական կեանքով մեր ազգային ինքնուրոյնութեան հետ հիւսուած և տարրացած նուիրապետական այն դրութեան կամ կազմին՝ որ Հայաստանեայց եկեղեցին է:

Դժուար չէ բացատրել այս երևոյթին պատճառը:

Բոլոր եկեղեցիները, իբրեւ աւելի կամ նուազ չափով կոտորակուած մասերը առաքելական եւ յաջորդ դարերու այլ եւս իսկապէս զաղափարական դարձած եկեղեցիին, այս վերջինին իր նախնական միութիւնը կորսնցնելէն ետքը մանաւանդ, հասկնալի ձգտումը ունեցած են մասնաւոր յորջորջումներով առանձնաւորելու իրենց դիմադիծը կամ նկարագիրը:

Լատինականը նախընտրած է որակել ինքզինքը Կաթոլիկ (այսինքն Լ'նդհանրական) տիտղոսով, որովհետեւ, իր կազմութիւնը դտած ըլլալով տիեզերականութեան ողին իրականացնելու մղուած այն հալոցին մէջ՝ որ Հռովմէական կայսրութիւնն էր ի հունմ, կաղապարուած մնաց անոր ընդհանրականութեան այդ ձևին մէջ, հետզհետէ հոգևորական տարազի փոխակերպելով օրէնքի, աւանդութեանց և վարչական յօրինուածութեան այն սարքուածքը՝ զոր ընականօրէն ժառանգած էր Հռովմի քաղաքական կազմէն:

Յունականը որդեգրեց Որթոսոփս (այսինքն Ուղղափառ) կոչումը, պարզապէս ներգործութեամբը՝ վարդապետական կամ դաւանական հարցերու մշակման մէջ իր միտքին կիրարկած ճշդաբանական այն նրբութիւններուն, որոնց համար այնքան արգաւանդ դաշտ մըն էր հին իմաստասիրական դրութիւններով

և դպրոցներով հարուստ իր մտաւորական կեանքը: Ո՞չ ապաքէն իր շունչին տակ ողևորուեցաւ աստուածարանութիւնը, այսինքն քրիստոնէական փիլիսոփայութիւնը՝ իր զարգացման առաջին և զլիսաւոր շրջանին մէջ, և իր իմացական մեթոտներուն ուղղութեամբը բանաձևուած և իրենց վերջնական ձևին յանգեցուած էին քրիստոնէութեան հրամանակարգ սկզբունքներուն (Dogme) ամենէն էական տեսութիւնները:

Ասորականը, եգիպտականը և ուրիշ հին փոքր եկեղեցիներ հետզհետէ ամփոփուեցան իրենց սոսկ ցեղական անուանակոչումին ներքեւ. որովհետեւ, հակառակ նախնական եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ բազում տեսակէտներով կատարած իրենց կարևոր և փայլուն դերին, անոնց մէջ աշօտացած էր անցեալին զիտակցութիւնը, և քաղաքական դժբախտ պարագաներու բերմամբ, իրենց տոհմային ինքնութեան ամենէն բնորոշիչ նշանը՝ լեզուն իսկ կորսնցուցած, չի կրցան ազգային իտէալի մը յորդ ճառագայթումին մէջ նկատել զայն:

Ի վերջոյ, բարեկարգական մեծ շարժումէն զոյացած եկեղեցիները, ինքզինքը ընդհանրական դաւանող դրութեան մը դէմ ժխտական վերաբերումներէ ծնած ամէնքն ալ, ամէնքն ալ ճանչցուեցան միևնոյն ընդհանուր կոչումի մը տակ, Բողոքական, որ իրենց պատմական ծագումը յիշեցնող բացայայտիչ բառ մըն է լոկ:

Մերինին անուանակոչութիւնը կատարուեցաւ, ժամանակի ընթացքին մէջ, ա՛յնպիսի կերպով մը, որ կը յիշեցնէ վերոյիշեալներէն իւրաքանչիւրին մերթ մէկուն և մերթ միւսին պարագան, աւելի ճիշդ՝ ամէնքն ի միասին համադրաբար: Անիկա ի սկզբան, մեր մէջ իսկ, կոչուեցաւ եկեղեցի Հայոց, այս վերջին բառը (Հայք) աննկելով իր թէ՛ երկրանունի (Հայաստան) և թէ՛ ազգանունի (Հայու-թիւն) իմաստներուն տակ. Eglise de l'Arménie կամ Eglise des Arméniens կոչումը, որով օտարներն ընդհանրապէս ճանչցած են զայն, ցոլացումն է լոկ այդ զաղափարին: Նոյն այդ ըմբռնումին մերձաւոր մէկ ձևն է նաև Հայաստանեայց եկեղեցի յորժորջումը, որ բաւական կանուխէն սկսաւ զործածուիլ մասնաւորաբար մեր մէջ նոյն իսկ, երբ հայ ժողովուրդը, թէև կորսնցուցած իր քաղաքական կամ պետական ինքնութիւնը, ամբողջովին կ'ապրէր տակաւին իր պատմական հայրենիքին սեփական սահմաններէն ներս:

Բախտին դարձուածքներովը՝ երբ հետզհետէ փոխուեցաւ իրերու վիճակը, երբ զաղթականութեան բազմիցս կրկնուած շարժումներէ վերջ, Հայութիւնը տնտեսական և ընկերային դիրքի տեսակէտներով առաւելակշիռ դիրք ունեցաւ աւելի հայրենիքէն արտասահման մարզերու քան նոյն իսկ հայրենիքին մէջ, Հայաստանեայց զուգընթացօրէն, այսինքն առանց բոլորովին տկարացնելու և կամ մոռցնելու զայն, սկսաւ զործածուիլ նաև Հայ կամ Հայկական եկեղեցի կոչումը, որ, այդ պայմաններու մէջ բնականաբար աւելի յատկանշական պիտի նկատուէր, աւելի ճշգրտուած անունի մը մէջ բիւրեղացնելով հաստատութեան ամենէն բարացուցական հանգամանքներէն մին:

Գալով Լուսաւորչական (ըստ օտարներու՝ Գրիգորեան) տիպոսին, աւտիկա՝ թէև ըստ ինքեան սրտամերձ և մեղի համար յոյժ սիրելի որակում մը, բայց իսկապէս զործն է մեր եկեղեցւոյ առաքելականութիւնը կեղակարծ ներկայացնելու այն կրճատ մտայնութեան, որուն դէմ հակազդաբար ի գործ դր-

ուած ունակութիւն մը դարձաւ յետոյ, հեռաւոր հայ գաղութներու մէջ մասնաւոր, Հայ առաքելական միայն կոչուելու իր ձը (*):

Հայոց, Հայաստանեայց, Հայ կամ Հայկական. (Eglise de l'Arménie, Eglise des Arméniens, Eglise Arménienne). ա՛յս միայն կրնայ և պարտի լինիլ մեր եկեղեցիին բուն բարացուցական տիտղոսը, վերացարար կամ անշատօրէն ու է կրօնական առումէ մը, այսինքն ցորչափ ժողովրդային զգացումը պատմական կամ պարագայական ճշդումով մը որոշադրելուն վրայ է հարցը:

Ուղիղ է, այո՛, երբ օտարներն ու մենք ինքնին այդ անուններէն մէկովը կամ միւսովը միայն կը կոչենք մեր եկեղեցին. բայց մեր տոհմային զգացումին և պատմական զիտակցութեան տեսակէտէն ա՛յլ աւելի ուղիղ պիտի ըլլար անշուշտ որ մենք մասնաւորաբար յորշորջէինք զայն՝ ազգային: Այս բառը աւելի յստակ և ներոյժ ըմբռնումով մը կ'արտայայտէ ինչ որ միւս չորսը, իւրաքանչիւրն առանձնապէս կամ ամէնքը միասնաբար պիտի նշանակէին. վասնզի Հայաստանեայց եկեղեցին այն կենդանի զործարանաւորութիւնն է որ ու է ուրիշ հաստատութենէ աւելի կրնայ խորհրդանշել ինչ որ, իբր ոգի, իբր ձգտում և իբր նկարագիր, ամենէն աւելի ազգային եղած է և է Հայութեան կեանքին մէջ. ոչ միայն այդ՝ այլ նաև ինքն է եղած որ Հայ ժողովուրդին դառնոր զոյութեանը ընթացքին ծնած, ստեղծագործած և պահպանած ու աճեցուցած է ընկերային և հասարակական այն բոլոր տրամադրութիւններն ու հոգեվիճակը, որոնք անհրաժեշտ են որպէսզի ժողովուրդ մը կարենայ ինքզինքը զգալ և ճանչնալ իբր ազգ:

Ազգային եղած և ինքզինքը այդպէս նկատած է անիկա ճիշտ այնպէս՝ այսինքն նոյն այն պայմաններուն մէջ, ինչպէս և որոնց մէջ ընդհանրական նկատած է ինքզինքը լատին եկեղեցին՝ իր կազմաւորման միջավայրն ու թուականը ոգևորող տիեզերականութեան ձգտումին մէջ, կամ ինչպէս սիրած է ուղղափառ ճանչնալ ինքզինքը յունականը՝ իր մտայնութեան ամենէն տիրական հանդիսացած ազդեցութեան ներքէ:

Ազգային մտատիպար, ազգային բարք և սովորութիւններ, ազգային լեզու և գրականութիւն, ազգային կեանքի իմացական և բարոյական ներգործութիւններ, ազգային միտք և արուեստ. ասո՛նք եղած են այն ազգակները, որոնք, իբրև զգացում եւ ներշնչութիւն, Հայութեան հոգւոյն մէջ կերպաւորած են Աւետարանի խորհուրդը եւ Քրիստոնէութեան ոգին, իրե՛նք ինքնին նախ յօրինելով աստուածային ճշմարտութեան գերազանց կրօնքին մեր մէջ ընդունարան և պահպան լինելու սահմանուած Հաստատութիւնը՝ իբրև նուիրապետական զրութիւն, և յետոյ, իրենց կարգին, անկէ ընդունելով անմիջապէս իրենց իսկ զոյութեան և յաւերժացումին երաշխիքն ու հսկողութիւնը: Կրօնի զգացումն ու ազգութեան զաղափարը՝ փոխադարձաբար զիրար ամրապնդող և

(*) Պիտի չուզէինք ակնարկել անգամ հոս կաթոլիկ ազգակիցներու կողմէ մեր եկեղեցին երբեմն էջմիածնական կոչելու ֆառիմակ ձգումին, երբ վերջերս հրատարակուած Ազգային Պատմութեան մը մէջ վերսին գործուած չլլաւ այդ սխալը. ո՛ր պիտի հասներ արդեօք զաղափարներու շփոթութիւնը, երբ մենք եւս ուզէինք վարժեցնել զմեզ եկեղեցիի մը մակղիւր ամացեցնել այդ եկեղեցիին պէտքն արուաժայր եղած բաղաժին ամուսնէն . . . :

իրարու հետ շաղահիւսուած բարոյական զոյգ ոյժերն եղած են մեր դարաւոր կեանքի իրականութեան մէջ, Քրիստոնէական թուականին առաջին դարէն սկսեալ, այսինքն եկեղեցին, շատ կանուխէն, մեր մէջ եղած է այն ժամաւորաւորը՝ ուր հաւատքի տեսականը և հայրենիքի կամ ազգայնութեան իտէալը առաջին իսկ օրէն ճանչցած են զիրար և մին միւսով ոգեւորուած:

Արժան է դիտել թէ մեր մէջ եկեղեցւոյ ներքին կեանքին մէջ ամենէն աւելի զործունեայ դեր կատարող հոգևորականները նոյն ատեն ամենէն ակնաւոր ազգային զործիչներ են եղած. Լուսաւորիչ, Սահակ, Մեսրոպ, Գիւտ, Մանգակունի, Օձնեցի, Սիւնեաց Դպրոցի նախագոյն վարդապետները, և յետոյ Վկայասէր, Շնորհալի, Գրիգորիսեանք, Տաթևացի՝ իր ամբողջ բանակովը, ԼՂ-միածնի վերջնական վերածնութենէն ետքը երեցոյ մեծագոյն գէմբերը, Մովսէս Տաթևացի, Սիմէոն Զուղայեցի, Ներսէս Աշտարակեցի, մինչև Վարժապետեան և Խրիմեան, և ուրիշներ, ամէնքն ալ, որքան հաւատքի արիւնքներն նոյնքան նաև ազգային մտաւարկարի զրօշակիւններ եղած են նոյն ատեն, իրենց անձին վրայ նոյն իսկ ցոլացնելով ազգին և եկեղեցիին անբաժանելիութեան սկզբունքը:

Այդ սկզբունքը խորհրդանշող ուրիշ և աւելի սրտազրաւ պատկեր մըն է տակաւին այն իրողութիւնը, որուն համեմատ, մեր մէջ, եկեղեցին ժողովուրդը կամ ազգն է ինքնին: Մեր մէջ չկայ այն խիստ տարրորոշումը, զոր ուրիշ ժողովուրդներ ընդհանուր առմամբ ի յայտ կը բերեն, եկեղեցւոյ կալուածին մէջ նոյն իսկ, հոգևորականութեան և աշխարհականութեան միջև, առաջիններուն միայն սեփական տիրոյթը դարձնելով կարծես եկեղեցիին իրաւական եւ իրական կեանքը, իբրև զաշտ հոգևոր զործունէութեան: Ընտրական, վարչական, կարգապահական և նոյն իսկ դաւանաբանական խնդիրներու տնօրինութեան մէջ աշխարհիկ տարրին մասնակցութիւնը և միջամտութիւնը եկեղեցւոյ զործերուն՝ զայդ միայն կը հաստատէ, և կղերականութեան անզոյութիւնը մեր մէջ, իբրև գաղափար և իբրև դրութիւն միանգամայն, ամենէն ազատաւոր ապացոյցներէն մին է այդ իրականութեան: Ասոր մէկ ուրիշ փաստն է մեր եկեղեցականութեան մէջ միշտ ի զօրու եղած լինելը ամուսնաւոր հոգևորականութեան, որ, վերջապէս, մէկն է եկեղեցիին իր ժողովուրդին կամ ազգին հետ կենդանի յարաբերութեան մէջ ապրելու նշաններէն:

Գարձեալ, մինչ հոգևորականը լատին եկեղեցւոյ մէջ, զոր օրինակ, հաւատոյ տարածման կամ քարոզութեան, և յունականին մէջ սրբազնագործ կատարողութեան նուիրուած պաշտօնեայ մըն է այլամերժօրէն կամ առաւելապէս, հայ եկեղեցականը այդ երկու հանգամանքներուն հետ ի միասին նոյն ատեն իր ժողովուրդին և անոր մատաղ սերունդին ընդհանուր ուսուցումին և դաստիարակութեան զործին լծուելու կոչումը կը զգայ իր մէջ առաջին օրէն, հաւասար չափով: Անհնար է, անտարակոյս, անտեսել կաթոլիկ կղերին վերջին դարուն մէջ մանաւանդ ամէն կողմ պարզած կրթական անսահման զործունէութիւնը, բայց անկարելի է չգիտել միևնոյն ժամանակ յոյժ որոշ այն ձգտումը, որով անոր ամբողջ ուշն ու կորովը, ուսուցումի և դաստիարակութեան ամէնէն աշխարհիկ մարդերուն մէջ ալ, կ'ուղղուին միշտ գէպի կրօնական ծաւալողութեան սկեռակէտը: Նպատակ չունինք բնաւ հոս չգնահատելու լատին կղերին

այս տեսակէտը եւ ուղղութիւնը. ընդհակառակն. բայց կ'ուզենք նոյն ատեն հաստատել թէ հայ եկեղեցականը, երբ դեռ բոլորովին իր ձեռքն էր իր ժողովուրդին ուսուցումին եւ դաստիարակութեան գործը, նուիրուած էր անոր՝ ոչ միայն հաւատքի եւ բարոյականութեան այլ նաեւ ջերմ ազգայնականութեան ուղիով մը միշտ, իր մտահոգութեանց կշիռին մէջ նոյն դիժին վրայ բռնել վարժուած ըլլալով միշտ կրօնքին և ազգութեան զոյգ նժարները:

Այո՛, որովհետեւ կրօնքն ու կրթութիւնը, ուրիշ բառով՝ հաւատքն ու գիտութիւնը, երկուքն ալ աստուածային յայտնութեան շուրջն են մարդուն մէջ, մին՝ սրտին, միւսը՝ բանականութեան միջոցաւ ծախած անոր հոգւոյն խորը. երկուքն կեանք և լոյս, որոնց նուիրուին, ի սկզբանէ անտի հրայրքը եղաւ այս եկեղեցիին, իր ազգին սիրոյն համար զերազանցօրէն:

Մի, սուրբ, ընդհանրական, եւ ստաբիլական. ասոնք են Քրիստոսի եկեղեցիին բուն ստորոգելիները՝ աստուածաբանական իմացութեամբ: Հայ եկեղեցին, իր հինաւուրց ուղղափառութեան իրաւունքով նոյն իսկ, աստուածաբանական տեսակէտով իրաւունք ունի ճանչցուելու յաւէտ այդ տիտղոսներուն ներքեւ, քանի որ հիմնուած է առաքելական քարոզութեամբ և միութեանը՝ սրբութեանը և ընդհանրականութեանը վրայ քրիստոնէական այն հաւատքին, զոր ունէր Քրիստոսի եկեղեցին՝ քրիստոնէութեան առաջին դարերուն մէջ: Բայց իր պատմական նկարագիրը ներկայացնող մակդիրը պէտք է ըլլայ Հայոց, Հայաստանեայց, Հայկական կամ Հայ Ազգային Ուղղափառ Եկեղեցի:

* * *

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՈՒՒՏԻ ՏԱՊԱՆԱԿԸ

1. — Ի՞ր զանազան անունները.

Տապանակը, որու մասին է մեր խօսքը, կը կոչուէր ա) Տապանակ Վկայութեան, պարունակելուն համար Օրէնքի տախտակները՝ իբրեւ վկայ Աստուծոյ կամքին և ժողովուրդի հաւատարմութեան. բ) Տապանակ Ուխտի, ըլլալուն համար ուխտի կամ դաշինքի նշանը՝ կնքուած Աստուծոյ և Իսրայէլի որդիներուն միջեւ. և գ) Ենովայի Տապանակը, ըլլալուն համար Աստուծոյ աթոռը:

2. — Ինչո՞ւ շինուեցաւ Տապանակը.

Կարմիր Ծովէն հրաշալի անցքը որքան որ քաջալերեց նախապէս Իսրայելացիները, բայց յետոյ անապատի ամալութեան մէջ, երբ Մովսէս Սինայի վրայ առանձնացած էր, անոնք լքուած կարծեցին իրենք զիրենք

ու յիշեցին Եգիպտոսի ոսկիէ, արծաթէ և քարէ բազմաթիւ չաստուածները ու անոնց ի պատիւ կատարուած պերճաշուք թափօրները, ու անոնց նմանող աստուած մը պահանջեցին Ահարոնէն: «Եւ ժողովուրդը տեսնելով որ Մովսէս ուշացաւ լեռնէն իջնելու, հաւաքուեցաւ Ահարոնի քով ու բռաւ. Ելի՛ր աստուածներ շինէ մեզի, որ մեր առջեւն են թան. վասնզի չենք գիտեր ի՞նչ եղաւ այն Մովսէսը՝ որ հանեց մեզ Եգիպտոսէն» (Ելի ԼԲ. 1): Ահարոն իրեն մատուցուած օգնելով Եգիպտական Ապիս կովին նմանութեամբ ոսկիէ հորթ մը շինել տուաւ:

Աստուած նախատեսած էր Իսրայելացւոց այս օրինական պահանջը, այն է՝ ունենալ աստուածային ներկայութեան մէկ զգալի նշանը, ու անոնց դատապարտելի կռապաշտութեան այս մեղքը գործելէն առաջ հրամայած էր արգէն՝ չարժական մեհեաններու նմանութեամբ Տապան մը շինել, վանելու համար անոնց մէջէն կռապաշտական ամէն յիշատակ (Ելի ԻԵ. 10-28):

Այդ Տապանը զանազան առարկաներ